

УДК 398.21=161.21

Демехіна Д.Б.,
аспірантка,
Бердянський державний
педагогічний університет

ОБРАЗ ВІДЬМИ В УКРАЇНСЬКИХ ТА ПОЛЬСЬКИХ РОМАНТИЧНИХ БАЛАДАХ ЯК КОЛЕКТИВНИЙ ІДЕНТИТЕТ: ҐЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Упродовж останніх років в українському літературознавстві зросла зацікавленість питаннями демонології в літературі. Як стверджує Лукаш Скупейко, “це не випадково, оскільки завдяки міфокритичному аналізу нерідко можна виявити в літературі, у художньому творі, у поетичному образі те, що не вдавалося виявити за допомогою традиційного літературознавчого інструментарію. Теоретико-методологічне значення такого підходу полягає в тому, що він зорієнтований на кардинальну проблему, яку раніше науково обґрунтувати було дуже важко або й зовсім неможливо, – на проблему національної ідентичності літератури. Адже встановити зв'язок національної казки й міфології з художньою літературою значить виявити глибинні психоемоційні й етнокультурні джерела цієї літератури, шляхи й етапи тяглості духовної традиції від найдавніших часів” [11, 55].

Письменники звертались і звертаються до фольклорного матеріалу, зокрема – до народної демонології, літературознавці досліджують питання міфологізації дійсності на сторінках художніх творів. Мірча Еліаде вважав, що “міф – це лише один з елементів усієї естетичної поліфонії творчості, він однак, є основою цього світу” [3, 261]. Міфічне мислення притаманне всім суспільствам; роль популярних колективних топосів, стереотипів, їхній вплив на “високу” культуру, політику завжди важливий. У свою чергу, через міфічне мислення треба зіставляти співмірні речі.

Первозданна природа й первозданна жінка – це два види, яким загрожує повне винищення, – так стверджує Кларісса Пінкола Естес, американська дослідниця жіночих архетипів у міфах і сказаннях [4, 2]. Упродовж довгого часу жіноча інстинктивна природа піддавалася гонінню, утискам, грабункам, зловживанням. Подібно до будь-якої дикої природи, вона завжди страждала від нерозумної поведінки. Озираючись у минуле, можна помітити, що впродовж декількох тисячоліть їй відводився найнижчий щабель душі. У ході історії духовні багатства первозданної жінки винищувалися й випалювалися, її сховища зносилися бульдозерами, а природні цикли перетворювалися в штучні заради задоволення інших (чоловіків). Багато жінок корилося цьому, але були й ті, хто мав у собі сміливість піднятися над чоловічим світом, стати не такими, як усі. Здорова жінка багато в чому схожа на вовчицю: вона міцна, бадьора, повна життя, світла й енергії, знає свою територію, винахідлива, вірна, рухлива. А ось відчуженість від природного для жінки середовища призводить до того, що її особистість збіднюється, стає в'ялою, слабкою, примхливою, примарною [4]. У різні історичні часи жінок, що піднялися й над власним середовищем, і над соціумом, і над

“чоловічим” світом називали по-різному. Але найчастіше – відьмою, що в нашому розумінні означає – “не така, як усі”.

Для українського суспільства саме через особливості історичного розвитку міф та міфологізація дійсності відіграє значно більшу й складнішу роль, ніж для польського чи іншого західноєвропейського. На тлі загальної фемінізації чоловіків і маскулінізації жінок (що спостерігається в усьому світі), в українській культурі ці проблеми проявляються особливо гостро. Однією із причин міфологізації дійсності є традиційна фемінність українського менталітету, про що говорять багато хто з етнопсихологів [4, 6, 14, 17, 18]. Це має й культурно-історичне коріння. Історичним свідченням є Запорізька Січ як суспільно-історичне явище, що, на думку багатьох істориків, крім виконання прямих функцій воєнізованої самооборони українського народу була свого роду “чоловічою вольницею”, куди чоловіки бігли з родини, від виконання подружніх обов'язків. Тема “сильної жінки” має багато спільного з російською традицією, де вона відображена, наприклад, у поетичних рядках М.О. Некрасова: *“Коня на скаку остановит, в горящую избу войдѣт”*, аніж із польською, загалом західноєвропейською.

Не варто думати, що подібні закономірності спостерігаються тільки в східнослов'янській культурі. Існують загальні соціально-історичні передумови, що ведуть свої витoki, імовірно, ще з епохи матріархату. Це знайшло відбиток у літературних джерелах, особливо в міфології, фольклорі й казкових сюжетах, де фігурують владні й агресивні жінки. Більшість із цих персонажів має негативне забарвлення, що, можливо, є наслідком пізнішого переосмислення з позицій цінностей патріархату. Дуже розповсюдженою серед них є роль злої Мачухи, що, безперечно, є втіленням Батьківського “єґо-стану” (у його негативній концентрації). Можна припустити, що Мачуха, поряд з архетипом Матері, також є архетипічною фігурою. Ще одним образом у цьому ряді є роль Відьми, що, на думку багатьох дослідників, є однією з основних архетипічних ролей жінки [2, 4, 6, 17, 18].

Відьма – один із найяскравіших персонажів української демонології. Її опис і характеристика досить детально представлені в етнографічній літературі. В українській демонології відьма символізує не лише абстрактне зло; інколи вона може виступати символом смертоносної виразки або навіть смерті, і в цьому річищі її дії подібні до упирських [13, 432]. *“Бліде зморшкувате обличчя, гачкуватий ніс, що ловить всілякі запахи, великі пожадливі губи, кожне око по п'ятаку, нерухомі повіки, які не може поворухнути навіть спрямований в очі сонячний промінь – ось портрет нечестивої істоти в образі жінки, без участі якої не обходилось жодне недобре діло на землі”* [2, 127]. Недаремно етимологи пов'язують походження слова “**відьма**” з давньоруським іменником *вѣдѣ* – “**знання**”: слово “**відьма**” спочатку вживалося в значенні “**та, що все знає**”, звідки розвинулося подальше “**ворожка**”, а пізніше – “**зла, сварлива жінка**”. Розпізнати відьму серед людей дуже складно: вона може бути старою та молодою, перевтілюватися в різні образи [2, 6, 8, 13, 15].

Вивченням цього образу у фольклорі займалися О. Афанасьєв, Г. Булашев, М. Власова, Хв. Вовк, В. Войтович, В. Гнатюк, М. Забилін, П. Іванов, М. Костомаров,

О. Курочкін, К. Лаушкін, В. Милорадович, І. Нечуй-Левицький, Є. Померанцева, А. Свидницький, Митрополит Іларіон та інші [6].

Тема відьомства, широко представлена у фольклорі, стала невичерпним джерелом для художньої літератури. Помітну роль у літературних творах постать відьми відіграла навіть тоді, коли вона не виступала головною героїнею. Де б відьма не з'являлася, вона завжди впливала на долі героїв. Це дуже помітно в усіх творах, де згадувалося про жінку, наділену надприродними здібностями. Однобічний погляд в оцінці непересічного образу відьми був створений дуже давно й ґрунтувався, переважно, на фольклорних дослідженнях, йому традиційно відводилася роль в ряду антигероїв.

У творах Еврипіда, Вергілія, Вільяма Шекспіра, Григорія Квітки-Основ'яненка, Миколи Гоголя, Тараса Шевченка, Степана Руданського, Адама Міцкевича, Юліуша Словацького, Ольги Кобилянської, Михайла Булгакова, Олександра Купріна, Валерія Шевчука та інших постать відьми вимальовується по-різному. То як чарівна, приваблива, спокуслива жінка, то як страшна, зла баба. Перед читачами постають жінки різних епох з різними долями, але всіх їх об'єднує те, що вони були названі відьмами [6, 10].

Особливого "забарвлення" образ відьми набуває в літературі романтизму. В українській та польській романтичній поезії першої половини ХІХ століття можна виділити такі основні течії: фольклорну, фольклорно-історичну, громадянську та психологічно-особистісну [7, 12]. Поява й розвиток цих течій далеко не завжди має лінійний, різночасовий характер. Вони нерідко реалізуються в один час, в одних і тих же письменників, які у своєму творчому доробку немовби проходять шлях розвитку художньої свідомості – від початкових її імперсональних (часто міфологічних) форм до утвердження індивідуально-психологічної самотності героя, що проявилось в змалюванні образу відьми – від "абстрагованої" нечистої сили до індивідуалізованого образу жінки з надприродними здібностями.

Українська та польська літератури романтизму почали використовувати живий і цікавий фольклорний образ відьми, причому письменники, створивши його, ішли за розповідями бувальців чи користувалися науковими джерелами. У польській та українській літературі романтизму відбився загальний погляд на постать відьми, позначений подвійністю сприймання: перше, народжене страхом перед таємничим і мало зрозумілим світом походження відьми, її взаємин із нечистою силою; друге, можливо, похідне від першого, спричинене щирим гумористичним замилюванням, іронією, відвертим несприйняттям усерйоз усього, що було овіяне демонологічними уявленнями. Однією з причин такого бурхливого розвитку образу стало своєрідне вивільнення стисненого віками людського бажання пізнати світ у всіх його проявах. Звідси такі різноманітні свідчення про природу відьми, різнобій у тлумаченні цього образу жінки-демона. Те, про що заборонялося навіть згадувати, стало предметом художнього змалювання. Перед читачем розкрилася оригінальна картина світу простих смертних та фантастичних істот, здатних своїми надприродними знаннями змінювати людські долі.

Дослідники, зокрема М.Т. Яценко, виявили, що у творчості поета-романтика Л. Боровиковського наявна фольклорна тематично-стильова течія, бо його найбільшу увагу привертала народна міфологія [12]. У романтичних баладах він займався “олітературненням” народних повір’їв легенд, повір’їв, переказів. У ранніх романтичних етнографічно-психологічних творах Л. Боровиковський багато в чому виходить із фольклорно-міфологічного світосприйняття й створює власний історично-міфологічний часопростір. Превалює у цих творах романтична концепція особистості; відчутно поглиблюється романтична психологізація в зображенні жінок – призвідців нещастя або жертв обставин. Тому образи відьом у його творах мають яскраве фольклорне тлумачення (наприклад, у казці “Відьма”), переважно в них змальовано стару страшну бабу-відьму:

<i>Єсть хатка під лісом – гін двоє від нас – В ній баба стара проживає: Опівніч до баби (я бачив не раз) Коромислом змії прилітає.</i>	<i>Ще в Києві жив я. Там цілий поділ Про знахарку-бабу городить, Про скрині, про гроші...</i>
--	---

[12, 53].

У баладі “Чарівниця” теж змальовано традиційний для українського фольклору образ циганки-ворожки:

<i>А між тими циганами Циганка-ворожка, Та до тієї циганочки Втоптана дорожка. Туди ходять в темний вечір Молоді дівчата</i>	<i>З хлібом-сіллю до ворожки Суджених питати: Питаються циганочки, Де зілля копати, Питаються – як тим зіллям Хлопців чарувати ... [12, 59–60].</i>
--	---

Традиційно для українських фольклорних творів змальовано в баладі Л. Боровиковського й “діяльність” циганки-ворожки, її демонологічне забарвлення проявляється у творі через почуття, ритуали, містерії:

<i>Звела з неба вороженька Дві ясні зірки, Ворожила, примовляла Кругом коло дівки,</i>	<i>Розітерла сухі жаби, Зілля відцідила – Молодую дівчиноньку Чарувати вчила ... [12, 60].</i>
--	--

У своїх баладах Л. Боровиковський майстерно переплітає в сюжетах народні перекази, казки, легенди про відьом. Моральними настановами його балад є наступні дидактично-релігійні ідеали: ні в якому разі не можна вдаватися до чар, бо за це обов’язково буде кара Божа. Бог у свідомості простих селян не погоджується, що людина, тим паче жінка, ставить себе з ним на один рівень, і карає за це. Але відомо, кожна відьма влаштовує своє “Я” у центр Всесвіту. У її діях і думках переважає “*ego*”, що випромінює тільки негативну енергію (наприклад, у баладі “Чарівниця”):

<i>То ти б була, Марусенько, Гриця не згубила, То ти б була, Марусенько,</i>	<i>Й сама була жива: Бо чарами верховодить Нечистая сила [12, 63–64].</i>
--	---

До творів, у яких помітна вже суб’єктивна позиція автора, спроба надати міфологічному матеріалові певної організації, внести в нього художню ідею, належать вірші-балади Л. Боровиковського “Маруся” та “Заманка”, де в першому

фантастично-містичне витіснене у сферу сновидіння, а в другому постає як прояв незнищенного (містично-психологічного) природного начала.

Отже, елементи демонології в баладах Л. Боровиковського використано на емоційно-чуттєвому рівні для створення відповідного елегійно-трагічного настрою, аніж на сюжетно-фабульному для розкриття колізій сюжету.

У романтичній творчості Т. Шевченка поєдналися фольклорна й психологічно-особистісна тематично-стильові течії. У поемі “Відьма” (“Осика”) поет змальовує відьму-неофітку. Про дивну її поведінку й довідьомську частину життя свідчить насамперед її ім'я – Лукія, тобто промениста, світла [6, 83]. Молода відьма порушує народне звичаєве право, вступає в позашлюбні стосунки з паном, якого вона називає “Луципером”, тобто світоносним, але бунтівним янголом [6, 83]. Пан переодягає її в чоловічий одяг, що вже було ознакою, наприклад, за словами І. Вишенського “ігрищ бісовських” [13], та возить із собою в походи. Вона грішить із ним не тільки у фізичному, але й у морально-етичному смислі [6, 83].

У поемі це рецепція праміфу про падіння сонячної діви, що поза шлюбом народжує близнят на свято Спаса, тобто у Волосові дні [2, 6, 8, 13]. В образі “Луципера” можна побачити риси самого Волоса, який у слов'янському фольклорі був сонячним божеством перед тим, як Даждьбог скинув його під землю.

Пан-Люцифер проганяє Лукію, а потім вступає з донькою Наталонькою в інцестуальний зв'язок. Після цього Лукія захворює на “падучу” хворобу, що уже нагадує шаманські камлання [6, 84]. Т. Шевченко в поемі змальовує типові риси цієї “відьомської” хвороби: нечутливість до вогню й морозу, моральну розбещеність – безсоромність, жебрацтво, відсутність потреби їсти, спати, співучість, ехолалію мови, галюцинації, марення. Тема марення Лукії – це мотиви зі стародавніх міфічних сюжетів, уривки з народних абсурдно-жартівливих пісень та голосінь. Один із найбільш яскравих образів марення – це перевертні та видіння статевих стосунків людини й тварини. Зоофілія й інцест – порушення сексуальної норми, так звані сексуальні перверзії. Це може бути властиве богові-шаману, який, переходячи межі між світами й пізнаючи інший (вищий) світ, визначає морально-етичні норми (закони) для людей. Так у поемі чинить і відьма Лукія, навчаючи дівчат на власному прикладі, як не треба поводитися. Під час своєї хвороби шаман блукає між світами – реальним та невидимим (астральним, потойбічним, ірреальним) без доріг, бо не знає їх, тому сам він є “безпутнім” або “непутящим”. Такого “безпуття” цигани навчають Лукію, і це робить її страшною, майже інферальною:

<i>У свитині латаній дрожала</i>	<i>І довгі коси в реп'яхах</i>
<i>Якась людина. На ногах</i>	<i>О поли бились в ковтунах.</i>
<i>І на руках повиступала</i>	<i>І тяжко страшно усміхалась</i>
<i>Од стужи кров; аж струпом стала,</i>	<i>[16, 301].</i>

У монолозі божевільна Лукія каже про кошеня:

<i>Чи бачиш, на могилі</i>	<i>Іди до мене. Кицю, кицю ...</i>
<i>Очима лупа кошеня?</i>	<i>Не йде, прокляте бісеня [16, 304].</i>

Тут демонічне походження кошеняти недвозначне, атрибутивне, і не випадково воно привиджується саме Лукії, тоді як циган його не бачить: Лукія – відьма в ортодоксально-християнському значенні слова, тобто жінка-сукуб, що може контактувати з нечистою силою, вступати в сексуальні зв'язки з дияволом – у поемі його роль виконує пан-спокусник (в українському та польському фольклорі чорт часто постає в образі пана, панича, дідича).

Цигани водять Лукію із собою три роки – традиційний термін “відьомського” навчання й зцілення від “падучої” хвороби. Циганка Маріула зцілює Лукію чарівним зіллям і навчає її, як лікувати людей травами й замовляннями. Наприкінці життя Лукія повертається в село, стає праведницею. Вона лікує людей і навчає дівчат жити праведно й “блюсти” себе. Таке відьмацтво має значення майже етимологічне, бо передбачає не служіння злу, а самопізнання своєї інакшої суті, щоб далі свій дар “відання” поставити на службу людям [6, 85].

Громада вважає Лукію відьмою, її життя – гріхом, смерть – покаранням і навіть пробиває на всяк випадок її тіло осиковим кілком. Але завдяки любові дівчат та їхнім сльозам за нею на могилі виростають квіти, а з кілка – осика. Такий кінець є типовим для легенд, переказів, казок, народних балад про відьом. Т. Шевченко використав цей мотив у своїх ранніх баладах, як-от: у “Причинній”, “Тополі”. Отже, навіть маргінальна для нього тема відьми-ворожки вводить нас у сутність проблеми Шевченківського знання глибин народної містики та психології творчості [6, 85].

Записуючи й досліджуючи народну поезію, М. Костомаров звернув увагу на твори, у яких відбивається щоденне життя народу, на повір'я й міфологію, звичаї, перекази, народні забобони. Як відомо, зрощення язичницької міфології з християнською призвело до того, що місце природного буття в ній заступає самосвідомість, а замість космології з'являється етика. Саме проблема моралі робить образи відьом у романтичних творах М. Костомарова “запропащими”.

У баладі “Отруї” розповідається про молодицю, яка прийняла до себе в хату чоловіка (тобто чоловік “пішов у прийма”). Але жінка, постійно не вдоволена, скаржиться матері, що “він мене, молодую, нікуди не пускає”. Вона ж хоче по шинках ходити, з хлопцями гуляти, горілку пити, бігати по вечорницях, а чоловік бурчить: “Так робить не годиться”. І вирішили вони з матір'ю отруїти чоловіка:

*Годі йому, бісові, нас зобиджати!
Ним на відході зірка устала,
Мати з дочкою отруї копала;*

*Ним на відході зоря забриніла,
Мати в горщику зілля варила ...*

[12, 153].

Повернувся чоловік додому, гостинців привіз, але “налив козак меду та й випиває”, а потім дивується: “Чого се у мене голова заболіла?”. Стара мати зіскочила з печі та й почала примовляти: “Отсе так тому, хто старішим бути хоче!”. Чоловік же каже:

*Ох бачу, бачу, що треба умерти:
Завдали ви мені безвинному смерті.
Нізавіщо схотіли мене ізгубити,*

*Прийшлося вам, дітки, тепер сиротіти.
О, будь їм ти батьком, мій праведний Боже!..
А жінці і теці – прости їм Боже!.. [12, 154].*

У фіналі балади звучить рецепція християнської етики: “Прости ворогам своїм”. Жіночі ж образи змальовані як “запропаші” душі саме в тих аспектах, де вони відходять від морально-етичних канонів поведінки в ту епоху: не могла заміжня селянка гуляти по шинках, а мати її не покривала б.

У поемі “Баба Гребетничка” дія відбувається ввечері, коли малеча просить діда розповісти на ніч страшну історію про відьму бабу Гребетничку. Дід пручається й сердиться, бо скільки казок знає, а їм “усе роїлася та баба Гребетничка”. Коли ж наступила ніч, усі побачили:

*Старая бабище у хаті під вікном.
Суха, як очерет, заплющені в її очі,
Киває на дітей і дразнить язиком [12, 181].*

Коли на ранок, ледве живі від страху, оговталися, дід вилаяв малечу й покликав священика освятити хату, а потім бідкався: “пропали так-таки аж два четвертаки”, які заплатив за обряд. Ця балада М. Костомарова нагадує народний анекдот про тих відьом в українських селах, які чинили безлад, лякали людей, особливо дівчат і малечу тільки з метою розважитися. У романтичних баладах та поемах про відьом М. Костомарова, Т. Шевченка, Л. Боровиковського постать відьми набуває характеристик колективного ідентитету, має багато спільного в етимології й генезі образу.

Отже, в українській літературі романтизму змальовано амбівалентний образ відьми, який носить суперечливе забарвлення: до нього можна відчувати одночасно симпатію й антипатію. “Роздвоєне” переживання разом із відьмами на сторінках літературних творів – це наслідок тривалого й поступового детального аналізу такого явища культури (а не тільки літератури), як образ відьми.

Перша поетична збірка А. Міцкевича (“Поезія”, т. 1, 1822) стала маніфестом романтичного напрямку в польській літературі. Слід зазначити, що в його романтичних баладах, написаних здебільшого під час подорожі до Росії, немає надмірної фантастики й дидактики, вони ближчі до балад О.С. Пушкіна. Але в 1841 році почалася криза у світогляді поета: він вступив до секти містика А. Тов'янського. Саме після цього в баладах А. Міцкевича з'являються й фольклорні фантастичні образи, зокрема образи жінок-відьом, жінок-спокусниць, жінок – “запропаших” душ.

У змалюванні образу відьми А. Міцкевич більше схиляється до європейської традиції. У невеликому творі “Чати” (Українська балада) кожний рядок наповнений такою правдивою пристрастю, що мимоволі погоджуєшся з твердженням Авксентія Поприцила, що начебто кожна жінка закохана в чорта [1]. Але навіть такий натяк не вводить читача в оману, бо дуже вже типовий сюжет для тодішнього суспільства, та й нинішнього, крім елементів демонології, звичайно. Кохана воєводи у творі – узагальнений образ жіночості, материнства, еросу як потяг до життя. Козак Наум палає пристрастю й жагою до коханої воєводи, ладний душу чорту за продати заради одного її погляду:

Він стиска їй коліна, промовляє: "Єдина!
Все я втратив, і скаржитись годі!

Білих ручок стискання, уст рожевих дихання,

Все дісталось навек воєводи!

Я тебе до відчаю стільки років кохаю.
Як несила кохати нікому ...

– Не кохав, не благав він, гаманцем
забряжчав він, –

І себе віддала ти старому ..." [12, 346].

Щирість Наума настільки переконлива, що, незважаючи на полум'яну пристрасть, наче розливу в строфах балади, жоден рядок не пробуджує в читачеві й натяку на розбещеність.

Я на конику вірнім у тумані вечірнім

Поспішаю сюди без дарунків,

Щоб тебе не обняти, – щоб тобі побажати

Ночі доброї, довгих цілунків!

А вона ще не слуха, він склонився до вуха,
Знову шепче і знову благає.

Пані вчула ту мову запальну юнакову –

І обійми йому розкриває [12, 346–347].

Натомість, наполегливість, нескромність дівчини, призвела до відчуження, її грубість навіть лякає хлопця. Хвороблива пристрасть руйнує почуття, а потім зароджує страшну ненависть, яку не подолають ні штучні любові, ні догоджання. Кохана воєводи наповнюється демонічною пристрастю, схожою на тілесне безумство середньовічної істерички з "Молоту відьом". Це явище "інкубата" у дівчини – коханої воєводи – дуже нагадує зізнання середньовічних відьом, які скаржилися на те, що до них уночі хтось приходив і гвалтує. Розлючений воєвода виводить Наума надвір й наказує стріляти: "<...> хоч у себе, хоч в дівку!". Бажання дівчини позбавитися нелюбого старого воєводи спричинює його дивну загибель, що є, напевно, наслідком зурочення. Наума наче біс під руку штовхає:

"Ні! – козак промовляє, – певне, біс витворяє,

Що не стрелю на неї я, пане!

Став курок я підводить, аж воно не виходить,

Бо сльоза із очей моїх кане".

<...> Та Наум без наказу швидко випалив зразу

І потрапив у лоб – воєводи [12, 347].

Балада А. Міцкевича "Люблю я" починається за всіма законами жанру:

Церква старенька, оселя совина,

Хрест на дзвіниці похилий.

А край дзвіниці посохла малина,

А в тій малині – могила [12, 441].

Фольклорні джерела стверджують, що відьми з'являються на перехрестях доріг, там, де ставляться хрести й дзвіниці, на могилах та біля каплиць [9, 177].

Біс там завісся, душа там заклята, –

Хто зна! Та ночі глухої

Кожен, хто мусить те місце минати,

В дивнім бува неспокої [12, 441].

Герой балади, як інші подорожні, бачить страшні видіння ("сунеться труп звідкілясь безголовий", "вовк пробіжить"), чує демонічний регіт, "випадок з кожним недобрим траплявся". Одного разу, коли герой їхав серед ночі до Рути, коні його

стали посеред мосту. Скільки він їх не хльостав, стояли як укопані. Спересердя хлопець крикнув:

*Тут ночувати – от річ знаменита! –
Я проказав: – Це люблю я! [12, 442].*

Тільки промовив, як із води впливла постать жінки майже інфернальної зовнішності: “Біла одежа, лице ще біліше, Скроні вогонь обвиває” [12, 443]. Це була Мариля, яка за життя, маючи янгольську вроду, звела з розуму коханням не одного парубка. Так і Юзьо, що марно сохнув та впадав біля неї, “вмер од любові хлопчина”. Його помста була страшною: хлопець, обернувшись після смерті на нечистого, задушив дівчину “димом пекучим”, забрав у чистилище душу, виніс суто “чоловічий” вирок:

*– Знала ти: вашу жіночу породу
Бог із ребра чоловіка
На чоловічу створив насолоду;
Заповідь Божа велика!*

*Серце у грудях камінне ти мала:
Всіх, що палали коханням,
Всіх, що жадали тебе, зневажала,
Мукам чужа та благанням.*

*Мушиш же довго страждання терпіти,
Але Господь подарує,
Як чоловік із тамтешнього світу
Слово промовить: люблю я [12, 445].*

Хоча в баладі А. Міцкевича “Люблю я” й не згадується конкретно відьма (крім тих слів, де Марилю віднесено до “жіночої породи” майже за законами логіки: Мариля – жінка, усі жінки відьми, Мариля – відьма), у ній розповідається про наречену нечистого (“Мушу до бідного Юзя щоночі Я на могилу літати...”), яка, до речі, дуже часто зветься відьмою і має багато спільних із нею рис. По-перше, Мариля напрочуд красива, і цією рисою в українських фольклорних творах часто наділені відьми. По-друге, вона мала спрагу до гріха, яку мають зазвичай ті, хто запродав душу нечистій силі, не тільки відьми, а, наприклад, вовкулаки, перевертні. У народних віруваннях ці образи часто перепліталися через здатність до метаморфоз. І нарешті, вона була наділена тим же Юзем надприродними здібностями.

Отже, у баладах А. Міцкевича, відьма постає як антигерой, носій гріха, частіше гріха плоті, образ відьми набуває рис середньовічних протестанток із “Молоту відьом”, які повстали проти “чоловічого” світу.

У романтичних “відьомських” творах А. Міцкевич використовує такі способи художнього вираження, як фантастика й міфологізм (“Чати”, “Люблю я”), у них можна визначити елементи магічного реалізму, для якого особливо важливим є “принцип айсберга”, що був проголошений Е. Хемінгуєм [5]. Згідно з цим принципом, на поверхні тексту повинна бути 1/10 змісту, 9/10 – підтексту. Особливості магічного реалізму – фантастичні епізоди розвиваються за законами житейської логіки, як звичайна реальність. Перед нами реалізм, що пройшов школу романтизму, у якому є зародки експресіонізму, кафкіанський світ, художня реальність людяна, реалістична за засобами та ідеями [39, 40].

У всіх романтичних баладах А. Міцкевича наявний сакральний алегоризм у змалюванні образу відьми, яка є відьмою тільки тому, що її не сприйняв чоловічий

світ, або тому, що вона не така, як усі, дозволила собі піднятися над світом, хоча б для того, щоб загинути.

Отже, українська та польська “відьомська” література романтизму мислиться в сучасному літературознавстві не тільки як містичний її пласт, підґрунтям якого є фольклор і міфологія, але і як складова жіночої реалістичної літератури, частини гендерованого суспільства, у якому жінці так важко залишатися “не відьмою” в жорсткому чоловічому світі.

Література

1. Винничук Ю. Книга бестій / Ю. Винничук. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2003. – 292 с.
2. Войнович Валерій. Українська міфологія / Валерій Войнович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
3. Еліаде М. Священне і мирське ; Міфи, сновидіння і містерії ; Мефістофель і андрогін ; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / Мірча Еліаде ; [пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахно]. – К. : Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 591 с.
4. Эстес К. П. Бегущая с волками Женский архетип в мифах и сказаниях / Пинкола Клариса Эстес ; пер. с англ. – К. : София ; М. : ИД “София”, 2004. – 496 с.
5. Мелетинский Э. М. Поэтика мифа / Э. М. Мелетинский. – М. : Наука, 1976. – 408 с.
6. Мітусова С. Амбівалентна природа образу відьми (на матеріалі фольклорних і літературних творів) : монографія / Світлана Мітусова. – Х. : Майдан, 2006. – 108 с.
7. Нахлік Є. Поезія українського романтизму / Є. Нахлік // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах / Є. Нахлік. – 1999. – № 2. – С. 44–53.
8. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу : ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. – 22-е вид. – К. : Обереги, 2003. – 144 с.
9. Орлов М. История сношений человека с дьяволом : сборник / М. Орлов, А. Амфитеатров. – М. : Изд-во Эксмо, СПб. : Terra Fantastika, 2003. – 800 с. – (Великие посвященные).
10. Руданський С. Твори в трьох томах / С. Руданський. – К. : Наукова думка, 1972. – Т. 1. – С. 362–379.
11. Скупейко Л. Казка і міф у драмі Лесі Українки “Лісова пісня” / Л. Скупейко // СІЧ. – 2000. – № 8. – С. 55–65.
12. Українські поети-романтики : поет. твори / [упоряд. і приміт. Л. М. Гончарука ; вступ. ст. М. Т. Яценка ; ред. тому М. Т. Яценко]. – К. : Наук. думка, 1987. – 592 с.
13. Українці : народні вірування, повір'я, демонологія. – К. : Дніпро, 1992. – С. 432.
14. Фрезер Дж. Дж. Золотая ветвь : исследование магии и религии / Дж. Дж. Фрезер ; [пер. с англ. М. К. Рыкина]. – М. : Эксмо, 2006. – 960 с. – (Антологія мисли).
15. Шапарова Н. С. Краткая энциклопедия славянской мифологии : около 1000 статей / Н. С. Шапарова. – М. : ООО “Изд-во АСТ” : ООО “Изд-во Астрель” : ООО “Русские словари”, 2001. – 624 с.
16. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у шести томах / Тарас Шевченко. – К. : Друкарня видавництва АН УРСР, 1963. – 484 с.
17. Юнг К. Г. Подход к бессознательному : архетип и символ / К. Г. Юнг. – М. : REFL-book, 1991. – С. 298.
18. Юнг К. Г. Об отношении аналитической психологии к поэзии / К. Г. Юнг, Норман. – М. : REFL-book, 1991. – 398 с.

Анотація

Стаття присвячена проблемі використання демонології, зокрема образу відьми, на сторінках літературних творів. На прикладі аналізу балад Л. Боровиковського, Т. Шевченка, М. Костомарова, А. Міцкевича проаналізовано гендерний аспект образу відьми в українській та

польській літературі романтизму, осмислення його як колективного ідентитету, бо українська та польська “відьомська” література романтизму мислиться в сучасному літературознавстві не тільки як містичний її пласт, підґрунтям якого є фольклор і міфологія, але і як складова жіночої реалістичної літератури, частини гендерованого суспільства, у якому жінці так важко залишатися “не відьмою” в жорсткому чоловічому світі.

Ключові слова: етимологія, ідентитет, гендерний аспект, магічний реалізм, романтична балада.

Аннотація

Стаття посвячена проблеме использования демонологии, в частности образа ведьмы, на страницах литературных произведений. На примере анализа текстов баллад Л. Боровиковского, Т. Шевченко, М. Костомарова, А. Мицкевича проанализировано гендерный аспект образа ведьмы в украинской и польской литературе романтизма. Осмысление его как коллективного идентитета позволяет сделать следующий вывод: украинская и польская “ведьмовская” литература романтизма мислиться в современном литературоведении не только как мистический её пласт, в основании которого лежит фольклор и мифология, но и как составляющая женской реалистической литературы, части гендерированного общества, в котором женщине так сложно оставаться “не ведьмой” в жестком мужском мире.

Ключевые слова: этимология, идентитет, гендерный аспект, магический реализм, романтическая баллада.

Summary

This article is devoted to the problem of demonology usage and the image of witch on the pages of literary works. Using ballads of L. Borovikovsky, T. Shevchenko, M. Kostomarov, A. Mitskevych, a gender aspect of the image of witch in Ukrainian and Polish Romantic literature is analyzed, its comprehensions as a collective identity is also given because Ukrainian and Polish “witch” romantic literature does not only mean the mystic part of modern literature which is based on folklore but on women realistic literature, it is conceived as part of gender society, in which “not to be a witch” is so difficult in the men’s world.

Keywords: etymology, identity, gender aspect, magic realism, romantic ballad.

УДК 007:304:659.4

Іванов В.Ф.,
доктор філологічних наук,
Дудко О.С.,
магістрантка,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ВПЛИВ РЕПУТАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗІВ ПІДКОЛЕСІНА ТА АГАФІЇ ТИХОНІВНИ У П'ЄСІ “ОДРУЖЕННЯ” МИКОЛИ ГОГОЛЯ

Актуальність дослідження. П'єса “Одруження або Зовсім неймовірна подія у двох діях” Миколи Гоголя була написана у 1833–1835 роках, опублікована в 1842 році. У ній є все, що становить життя: смішне і сумне, високе і низьке. Причому Гоголь реалістично описує обране ним середовище, не перебільшуючи, не використовуючи притаманну йому фантастику, як у багатьох гоголівських творах.